

М.Я. Купчак, старший викладач кафедри права та менеджменту у сфері цивільного захисту
(Львівський державний університет безпеки життєдіяльності)

А. В. Саміло, старший викладач кафедри права та менеджменту у сфері цивільного захисту (Львівський
державний університет безпеки життєдіяльності)

В. В. Шишко, доцент кафедри теорії та історії держави і права, к.ю.н., доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

M. Kupchak (Lviv State University of Vital Activity Safety)

A. Samilo (Lviv State University of Vital Activity Safety)

V. Shyshko (Lviv State University of Internal Affairs)

© М.Я. Купчак, А.В. Саміло, В.В. Шишко 2015

ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФІЇ ПРАВА УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИКІВ: ЗАРОДЖЕННЯ І ФОРМУВАННЯ

The article investigates the features of formation of the populist philosophy of law and the philosophical and legal ideas in Ukraine. The article analyzes the development of philosophical thought in the context of European philosophical and legal culture and the roots of its own formation. The basic ideas of the relationship between the position of human rights with notions of power and state in philosophical and legal concepts Ukrainian populists, their views on natural law.

Key words: state, law, freedom, natural law, the rule of law, public value.

Стаття присвячена дослідженню особливостей формування народницької філософії права і філософсько-правових ідей в Україні. У статті аналізується розвиток філософської думки в контексті європейської філософсько-правової культури та власних коренів її формування. Розкриваються основні положення уявлень про співвідношення прав і свобод людини з уявленнями про владу і державу у філософсько-правових концепціях українських народників, їх погляди на природне право.

Ключові слова: держава, право, свобода, природне право, правова держава, суспільні цінності.

Постановка проблеми

Проголосивши курс на Європейську інтеграцію Україна проводить реформування всіх галузей суспільно-політичного життя. Одним з найважливіших завдань є проведення правової реформи для забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Зважаючи на тривалу бездержавність і невеликий досвід часів незалежності важливо враховувати сучасний досвід європейської демократії. Разом з тим необхідно використовувати розвиток вітчизняної суспільно-політичної думки, де важливим чином виділяється народницька філософсько-правова концепція, яка не тільки не втрачає актуальності, але й набуває її, з огляду на проєвропейські прагнення України, а також європейські критерії її правової готовності до реалізацій такого прагнення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Вивчення вітчизняних джерел філософії права українських народників було присвячено дослідження В. П. Горбатенька, А. І. Кормича, О. М. Мироненка, В. І. Орленка, С. С. Сливки, Ф. П. Шульженко. Частково цієї теми торкались В. С. Горський, А. Ю. Олійник, І. В. Огородник, В. Огородник, В. А. Потульницький, М. В. Попович та інші.

Виклад основного матеріалу

Розвиток філософсько-правової думки українських народників важко собі уявити без врахування власних коренів її формування. У цьому розумінні, звичайно, мають значення всі періоди національної філософії права і охоплюють собою хронологічні рамки, що передують формуванню народницької філософії права.

Важливе значення має філософсько-правова думка Київської Русі, починаючи з першої державно-правової пам'ятки «Слово про Закон і Благодать» першого київського митрополита Іларіона і закінчуючи «Молінням» Даниїла Заточника, який порушує проблеми зміцнення держави, соціальної нерівності й несправедливості в суспільстві та інші.

Аналогічним чином мають значення для формування народницької філософії права і філософсько-правові ідеї України XIII – XV століть. До джерел цього періоду належать такі видання як «Лествица» (1443 р.), «Златоуст» (1474), « Києво-Печерський патерик» (1460 – 1462), Збірники «Ізмарагд», «Четья», «Бчоли», значна перекладна література, «Галицько-Волинський літопис». Із особистостей найбільш значною є постать Юрія Дрогобича, який у своїй особі ніби поєднав український дух і західноєвропейський стиль мислення доби Передвідродження.

Ще ближчими до народницьких філософсько-правових уявлень є здобутки української філософії в епоху Відродження (XVI – XVII ст.) Серед діячів і мислителів цієї доби є відомі Павло Русин, Лукаш з Нового міста, Станіслав Оріховський – Роксолан, Симон Пекалід, Іван Вишенський, Лаврентій Зизаній, Стефан Зизаній, Інокентій Гізель, Захарія Копистенський, Ісанія Копинський, Касіян Сакович, Герасим Смотрицький, Мелетій Смотрицький, Кирило Ставровецький, Христофор Філалет та інші.

Перечислені українські мислителі залишили спадщину, «особливою цінністю якої вважається те, що вона принесла й розвинула гуманістичні погляди на політику, коли в системі суспільних цінностей на перше місце виходить держава... Українські мислителі починають підходити до розуміння необхідності зв'язаності держави правом, до визнання пріоритетності закону, намагаються утвердити таку визначальну засаду гуманістичної політики, на якій вона виступає насамперед як політика, обмежена правом (2, 291).

У окресленому руслі значення в особливій мірі виділяється наукова спадщина С. Оріховського-Роксолана, який у значній мірі розробив проблеми взаємовідносин держави і церкви, природного права і правової держави, свободи і необхідності. Характеризуючи його філософсько-правовий світогляд Н. Сумцов писав, що «...він був одним із перших східнослов'янських прибічників концепції суспільного договору в походженні держави. Він розглядає державу як зібрання громадян, поєднаних узгодженим правом і «спеціальною вигодою», де щастя народу є найвище право» (3, 74). Очевидно має рацію висновок упорядників багатотомного видання «Тисяча років суспільно-політичної думки» про те, що серед мислителів XVII ст. найбільше уваги і розмислів про суть та природу держави успадковану саме від Станіслава Оріховського (4, 26)

Відповідний вплив на формування фундаменту філософсько-правових ідей народників мав науковий доробок видатних діячів Києво-Могилянської академії: Інокентія Гізеля – українського просвітника, історика і філософа, Лазара Барановича, Стефана Яворського, Теофана (Феофана) Прокоповича, Михайла Козачинського, Георгія Кониського, інших діячів і мислителів епохи Просвітництва – Пилипа Орлика, Григорія Сковороди, Іоанікія Галятовського, Георгія Щербицького та інших.

Цікавими є погляди Інокентія Гізеля, зокрема його ставлення до людини як до єдиного володаря і творця свого життя. З цього приводу І.Огородник, В. Огородник зазначають: «...звеличення людини настільки, що їм приписується здатність не тільки судити про добро і зло, а й тлумачити на свій розсуд Божі заповіді, церковні настанови і «установлення людські» (4, 218).

І. Гізель був переконаний в тому, що через ідеї свободи можна звільнити людину від будь-якого насильства: як фізичного, так і морального. Про це йдеться у праці Гізеля «Мир з Богом чоловіку».

Проблема свободи людини порушувалася Феофаном Прокоповичем, який, не заперечуючи божественного походження людини, визнавав людське життя як виключно результат її діяльності.

Звичайно, Г.Сковороду найчастіше вважають представником доби просвітництва. Однак все частіше пробиває собі дорогу та думка, що його філософію слід вважати передромантичною. Така приналежність до передромантизму обумовлена насамперед оспівуванням та возвеличенням людської волі, понад усе – свободи у житті а також возвеличення життя . Отже «сковородинівська творчість передусім стосується романтизму через передромантизм» (5, 28).

Певне значення на формування філософсько-правових поглядів українських романтиків мала і філософія природного права Йогана Шада. Адже в основі цієї філософії є апологія «прав розуму», а відтак – і людини як розумної істоти, що «абсолютно вільна і сама собі закон; його найвища цінність – вільнодумство як вирішальна умова: бути і залишатися людиною (6, 216).

Таким чином, ми розглянули другу складову ідейних джерел філософсько-правової концепції українських народників. На відміну від першої складової - зарубіжний філософсько-правовий вплив як джерело формування української народницької філософії права, друга складова має не менше, а, навпаки, більше значення, оскільки являє собою явище передачі філософських смислів у середовищі однорідної національної культури і, відповідно, з меншою кількістю деформацій означених смислів.

Однак мова йде не тільки про те, що саме змістовною частиною здійснювався вплив всієї попередньої донародницької філософії на змістовну частину філософії народницької. Мова йде про ширший контекст цього впливу, а саме – про виховний його потенціал. Адже усвідомлення людиною свого природного стану ще може бути досягнута за допомогою змістовної частини філософської ідеї та раціонального способу розкриття цього змісту. Що ж до процесу усвідомлення необхідності опанування своїми правами і свободами, а відтак до конкретної діяльності з метою їх реалізації, то це уже проблема виховання людини, переведення її з пасивного у активний стан щодо своїх прав і свобод. Раб може усвідомлювати своє рабське становище, однак може в той же час нічого не робити щоб змінити його.

Таким чином, стверджуючи про вплив на формування народницької філософії права всієї попередньої філософії зарубіжної і вітчизняної ,ми маємо на увазі не тільки змістовну частину цього впливу, але й весь його виховний потенціал. Лише з цього погляду виявиться вся його значущість і повнота для потреб сьогодення.

Розглядаючи проблему свободи і права в концепції українських народників необхідно, з нашого погляду, бодай згадати «Найвизначніший твір української національно-політичної думки кінця ХХУІІІ – початку ХІХ століть, присвяченого історії розвитку України, українського народу й української державності від найдавніших часів до другої половини ХУІІІ століття» (7, 197).Мова йде про «Історію Русів».

Історико-правова концепція цього твору витримана у традиціях козацької історіографії, пам'ятками якої невідомий автор широко користується, доповнюючи їх переказами, власними спогадами і, частково, архівними документами.

Основна засада твору – природне, моральне й історичне право кожного народу, зокрема українського, на самостійний державно-політичний розвиток. Головний зміст твору - боротьба українського народу проти чужого (польського й московського) поневолення. Уже у вступній статті до свого твору автор „Історії Русів” пояснює головний мотив його написання – виправити антиукраїнські концепції польських і литовських істориків (у цьому ряду слід розуміти й російських – М.К.) за їх „вигадки й самохвальство описуючи діяння народу Руського” [8,11].

Демократично настроєний автор висловлює щире співчуття до долі свого пригнобленого народу, протестує проти кріпацтва, деспотизму урядовців, насильства військовиків, релігійної нетерпимості, національної виключності і не виправленої погорди до українців. Він вважає, що будь-яке насильницьке правління ніколи не може бути міцним й довготривалим, оскільки не спирається на згоду та взаємні інтереси. Автор висловлює думку про те, що всі народи, котрі живуть у світі, завжди захищали й захищатимуть вічно своє буття, свободу і власність, й таке прагнення до свободи зумовлене самою природою за велінням Божим. При цьому він звертається

до українців за всяких умов „боронити вітчизну і будь-який інтерес її справляти кожному у своїй вірі і без зневаги”[8,9].

Через ряд особливостей твір мало прислужився науковому дослідженню українського минулого, зате великою мірою допоміг пробудженню самосвідомості в українському суспільстві, у тому числі сприяв формуванню національної правосвідомості. Тому на наш погляд, було б доцільним не тільки з погляду міжнародного права, але й з позицій прав і свобод індивідуальних та національних розглядати «Історію Русів» як важливе джерело праворозуміння минулого і сучасного в історії українського народу. Адже, як відомо, твір здійснив помітний вплив на творчість цілого ряду не тільки українських (І.Срезневський, М.Костомаров, М.Гоголь, Є.Гребінка, П.Куліш, М.Маркевич, Т.Шевченко та ін.), але й російських (О.Пушкін, К.Рилєєв) і польських (М.Чайковський, М.Гліщинський, В.Мацейовський, Г.Треновський) письменників, істориків, правознавців [7,198].

У першу чергу, ведучи мову про формування народницької філософсько-правової концепції слід мати на увазі постать М.Костомарова. На формування його світогляду в цілому і у сфері права зокрема мав великий вплив один із найвизначніших представників німецької шеллінгівсько-романтичної ідеології в Україні І.Я.Кроненберг – професор і ректор Харківського університету, що пропагував в Україні ідеї Шеллінга та братів Шлегелів.

Не менший вплив на М.Костомарова мав інший професор Харківського університету М.М.Лунін, який будував свої дослідження, використовуючи методологію Л. фон Ранке та популяризуючи при цьому історико-правову концепцію Гегеля.

Обидва із названих дослідників застосовували у процесі своїх досліджень державного життя українського народу наукові методи аналізу та наукові концепції тих шкіл, які вже існували на той час і здобули визнання у європейській науці. Тому можна з певністю твердити, що М.Костомаров був, таким чином, знайомий з передовою і методологією, і методикою науково-правових досліджень.

Крім того великий вплив на філософсько-правові ідеї М.Костомарова мали представники німецької ідеалістичної філософії – Шеллінга, Гегеля, Гердера і Савінії. Цей вплив можна назвати безпосереднім, оскільки тут йдеться про суто власну інтерпретацію М.Костомаровим ідей названих філософів. Немає сумніву в тому, що саме внаслідок цього впливу українського вченого цікавила особлива „духовна мова” світогляду народу, самотність його „картини світу”, мотиваційно-спонукальні чинники конкретної суспільно-історичної і правової ситуації [9,31].

До певної міри слід відзначити і вплив на творчість М.Костомарова ідей видатного польського вченого Іоахіма Лелевеля, французьких романтиків – історика Огюстена Т’єрі та соціолога Робера де Лямене. Останній як зазначають дослідники, мав також виразний вплив на творчість польських романтиків, зокрема Міцкевича [1,59-60], що можливо і знайшло своє відображення у месіаністичних уявленнях останнього, а відтак й в ідеях месіонізму М.Костомарова.

Таким чином у М.Костомарова була ґрунтовна ідейна база, що дозволило йому сформулювати, а в діяльності як політика – відстоювати такі свої політико-правові ідеї: визначальна роль в історії належить народові (а не правителям, як вважала більшість тогочасних російських істориків); український народ є самостійним етносом (а не частиною російського народу, як те стверджувала офіційна позиція); українці безкласовий народ, у якого експлуаторами стають іноземці; український народ покликаний стати провідником у справі соціального та національного визволення слов’янських народів й основною ланкою майбутньої слов’янської держави; майбутня слов’янська держава повинна будуватися на засадах любові, рівності, братерства, соціальної справедливості; союз слов’янських республік має ґрунтуватися на федеративних началах; законодавча влада в кожній республіці слов’янського союзу мала належати Народним зборам, виконавча – бути виборною та підзвітною їм; на чолі слов’янського об’єднання має стояти президент як глава виконавчої влади та сейм як законодавчий орган.

Серед перелічених ідей особливе значення мала думка М.Костомарова, що суперечила панівній у тодішній історичній науці так званій державній (юридичній) школі, до якої належали

В.Чичерін, К.Кавелін, В.Сергієвич, а поза нею – відомі вчені М.Погодін і С.Соловйов та їх попередники – представники дворянської історіографії В.Татищев, М.Щербатов, М.Карамзін та інші. Всі вони зводили історію народу до історії самодержавства, вважаючи народ начебто бездуховною масою не вартою уваги. Їх правові погляди зводилися до того, що, за словами М.Костомарова, „вони ковзали тільки по палацах та арміях, а нацією признавалися лише привілейовані класи” [9,81]. При цьому М.Костомаров незмінно підкреслював взаємозв'язок правової ментальності українців з їхнім прагненням до особистої свободи[11,с.34].

У цьому зв'язку варто мати на увазі і державно-правові погляди Т.Шевченка, який був під впливом ідей М.Костомарова, однак належав до більш радикального крила „Кирило-Мефодіївського товариства”. Хоча ці погляди Т.Шевченка не отримали чіткої політико-правової цілісності та системності, однак їх значення не зменшується.

Особливе значення, з огляду на потужний вплив, мають філософсько-правові уявлення іншого представника народницького напрямку суспільно-політичної думки в Україні – М.П.Драгоманова. І.Франко, саме з усвідомлення означеного впливу, і подібно до В.Стефаніка наполіг на виданні наукової спадщини М.Драгоманова з метою „зберегти пам'ять великого покійника”[10,254]. Необхідно, звучав голос І.Франка: „використати для народного приступу всі ті сімена широких і здорових думок, які розсіпані в його писаннях”[10,254].

Під впливом Драгоманова були сформульовані філософсько-правові погляди М.Грушевського, що знайшло своє відображення в його політичній діяльності на чолі Центральної Ради. Як і М.Драгоманов, він обстоював еволюційний шлях розвитку України, розглядав державність далеко не першочерговим елементом цього розвитку [12, 400], віддаючи перевагу пріоритету прав і свобод людини, а не держави. Не дивно, що за умов жорстокої альтернативності вибору між радикальними напрямками в політиці, які на той час диктували правила політичної гри, М.Грушевський опинився на узбіччі політичних реалій свого часу.

Висновки

Таким чином, уявлення про права і свободи людини у філософії права українських народників зароджувались і формувались одночасно як на власному національному ґрунті попередніх філософсько-правових уявлень українського народу, так і на впливах європейських філософсько-правових традицій. Про їх реалізацію в умовах незалежної України можна стверджувати в більшій чи меншій мірі, однак незавершеність цього процесу є очевидною, а значить - актуальною.

Список літератури:

1. *Потульницький В.А. Теорія української політології. Курс лекцій. - К.: Либідь, 1993. – 192 с.*
2. *Скиба В.Й., Горбатенко В.П., Туренко В.В. Вступ до політології: Екскурс в історію правничо-політичної думки / Міжнародний фонд «Відродження». – К.: Основи, 1996. – 717 с.*
3. *Сумцов Н.Ф. Станислав Ориховский //Киевская старина. – 1988. - № 11.*
4. *Огородник І.В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій. – К.: Вища школа, 1999. – 543 с.*
5. *Ідзьо Віктор. Григорій Сковорода – національний символ української філософської та державницької думки XVIII століттяю – Львів: СПОЛОМ, 2007. – 60 с.*
6. *Білодід В. Шад Йоган Баптист // Філософська думка в Україні: Бібліогр. словник/ Авт. кол.: В.С.Горський, М.Л.Ткачук., В.М.Нічик та ін. – К.: Унів. вид-во «Пульсар», 2002. – 244 с*
7. *Мала енциклопедія етнодержавознавства /НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького; Редкол. Ю.І.Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.*
8. *Історія Русовъ или Малой Россіи. Соч. Георгія Конискаго, Архієпископа Белорускаго, Москва, Въ Университетской Типографіи, 1846, - 45 с.*
9. *Балагуртак Микола. Генеза етнопсихології в Україні XIX століття: історико-етнологічний аспект. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2007. – 224 с.*

10. Михайло Петрович Драгоманов: 1841 – 1895. Єго юбілей, смерть, автобіографія і спис творів. – Львів, Без вид., 1896. – 320 с.

11. Купчак М.Я. Самосвідомість українців з етнопсихологічного погляду українських народників. // Тези Круглого столу на тему «психологічні умови становлення професійної самосвідомості працівників органів внутрішніх справ». 13 лютого 2009 р. - Львів: ВЦ ЛьвДУВС, 2009. - С. 33 - 37.

12. Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX - початок XX ст.). - К.: Стіло, 2001. - 584 с.

УДК 129: 340.12

М.Я. Купчак, старший викладач кафедри права та менеджменту у сфері цивільного захисту
(Львівський державний університет безпеки життєдіяльності)

А. В. Саміло, старший викладач кафедри права та менеджменту у сфері цивільного захисту (Львівський державний університет безпеки життєдіяльності)

В. В. Шишко, доцент кафедри теорії та історії держави і права, к.ю.н., доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

M. Kupchak (Lviv State University of Vital Activity Safety)

A. Samilo (Lviv State University of Vital Activity Safety)

V. Shyshko (Lviv State University of Internal Affairs)

HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE PHILOSOPHY OF LAW UKRAINIAN POPULISTS: ORIGIN AND FORMATION

The article investigates the features of formation of the populist philosophy of law and the philosophical and legal ideas in Ukraine. The article analyzes the development of philosophical thought in the context of European philosophical and legal culture and the roots of its own formation. The basic ideas of the relationship between the position of human rights with notions of power and state in philosophical and legal concepts Ukrainian populists, their views on natural law.

Key words: state, law, freedom, natural law, the rule of law, public value.